

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye'nin Suriye Politikasında Turgut Özal Dönemi

Turgut Özal Era in Turkey's Syria Policy

Özkan Gökcan^{a*}

^aArş. Gör. Dr. Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 62000, Tunceli/Türkiye
ORCID: 0000-0002-3286-1580

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 05 Şubat 2019
Düzeltilme tarihi: 16 Mart 2019
Kabul tarihi: 12 Nisan 2019

Anahtar Kelimeler:

Turgut Özal
Su Sorunu
PKK
Ekonomik İşbirliği
Güvenlik Protokolleri

ARTICLE INFO

Article history:

Received 05 February 2019
Received in revised form 16 March 2019
Accepted 12 April 2019

Keywords:

Turgut Özal
The Water Problem
PKK
Economic Cooperation
Security Protocols

ÖZ

1980'lerin ikinci ve 1990'ların ise ilk yarısı boyunca Türkiye-Suriye ilişkilerine yön veren en önemli siyasal aktörlerden birinin Turgut Özal olduğunu söylemek mümkündür. Özal'ın komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurma ve siyasi uzlaşmazlıkları ekonomik ilişkiler geliştirerek çözme arayışı Türkiye-Suriye ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Suriye'deki PKK varlığı ve su sorunu gibi nedenlerle gergin seyreden Türkiye-Suriye ilişkileri, Özal'ın öncülüğünde gerçekleşen karşılıklı ziyaretler ve imzalanan güvenlik ve ekonomik işbirliği protokolleri ile aşmaya çalışılmıştır. Özal döneminde atılan somut adımlar iki ülke ilişkilerinde kalıcı bir işbirliğine neden olmasa da tarafların sorunları müzakere edebilmelerine olanak tanımış olması bakımından önemlidir. Bu çalışmada Turgut Özal dönemi olarak adlandırılan 1983-1993 döneminde Türkiye-Suriye ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediği ele alınmaktadır. Söz konusu yıllar, tüm somut girişimlere rağmen Türkiye-Suriye ilişkilerinde uzlaşmazlıkların hakim olduğu bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

ABSTRACT

During the second half of the 1980s and the first half of the 1990s, one of the most important political actors that shape the Turkey-Syria relations is possible to say Turgut Özal. Özal's quest to establish good relations with neighboring countries and to resolve political disputes by developing economic relations has directly affected Turkey-Syria relations. Turkey-Syria relations, which are tense due to the PKK presence in Syria and water problem, were tried to be overcome with high-level mutual visits under the leadership of Özal and the protocols of security and economic cooperation signed. The concrete steps taken during the Özal period are important in terms of the fact that the two sides have allowed them to negotiate the problems, even though they do not result in a lasting cooperation between the two countries. In this study, the so-called Turgut Özal period in the 1983-1993 period, Turkey-Syria relations are followed by what kind of course is discussed. These years have passed into history as a period in which disputes prevailed in Turkey-Syria relations despite all the concrete initiatives.

1. Giriş

Turgut Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı görevleri yürüttüğü 10 yıllık süreyi (1983-1993) Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasında önemli değişim adımlarının atıldığı bir dönem olarak tanımlamak mümkündür. Özal dönemi olarak adlandırabileceğimiz söz konusu 10 yıllık süre zarfında iç politika kadar dış politikayı da doğrudan ilgilendiren bir konu başlığı haline gelen PKK, Türkiye-Suriye ilişkilerinin yönünü tayin eden temel konu başlığı

olmuştur. Öyle ki iki ülke ilişkilerinde Suriye yönetiminin ülke topraklarında PKK faaliyetlerine izin vermesinden dolayı görülen gerginlik hali, bir diğer uzlaşmazlık konusu olan Fırat ve Dicle sularının paylaşımı sorununun¹gidişatını da doğrudan etkilemiştir. Dış politikadaki siyasal uzlaşmazlıkları ekonomik ve diplomatik ilişkileri geliştirerek ve işbirliğine dayalı karşılıklı bağımlılık yaratarak aşma yolunda bir tutum benimseyen Özal, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye ile Suriye arasındaki ekonomik hacmi genişletmeye ve iki ülkenin teknik konularda işbirliği

*Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: ozkangokcan@munzur.edu.tr

sağlamasına özel bir önem atfetmiştir. Özal bu sayede Suriye'nin PKK faaliyetlerine olan desteğini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmanın amacı Turgut Özal dönemi olarak adlandırılan 1983-1993 yılları arasında Türkiye'nin Suriye politikasının nasıl bir seyir izlediğini analiz etmektir. Söz konusu 10 yıllık zaman diliminde PKK faktörü ve su sorunu etrafında sorunlu bir şekilde seyreden Türkiye-Suriye ilişkileri, Özal'ın kendine has dış politika anlayışının bir yansıması olarak dönem dönem işbirliğine de sahne olmuştur. Özal'ın siyasal uzlaşmazlıkları ekonomik ve teknik konulara ilişkin işbirliği geliştirerek aşma yolundaki aktif dış politika yaklaşımı, Türkiye-Suriye ilişkilerinin en gergin olduğu dönemlerde de dahi uzlaşma ve işbirliği adımlarının atılmasına olanak tanımıştır. Ancak Suriye'deki PKK faaliyetlerinin 1980'lerin sonlarıyla beraber giderek artması ve buna paralel olarak örgütün Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditler sıralamasındaki yerinin yükselmesi, iki ülke ilişkilerinde işbirliği yolunda atılan adımların kalıcı sonuçlar doğuramamasına neden olmuştur.

Turgut Özal döneminde Türkiye'nin Suriye politikasının nasıl bir seyir izlediğinin analiz edilmeye çalışıldığı bu çalışmanın ilk bölümünde çalışmaya bir temel oluşturması açısından Özal'ın dış politika anlayışı genel hatlarıyla değerlendirilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Özal'ın başbakanlık koltuğuna oturduğu Aralık 1983'ten cumhurbaşkanı olduğu Kasım 1989'a kadar Türkiye'nin Suriye politikası ele alınmakta ve askerin dış politika kararları üzerindeki ağırlığına ve güvenlik merkezli dış politika izlenmesi isteğine rağmen ikili ilişkilerde hangi işbirliği adımlarının atılmaya çalışıldığı analiz edilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Özal'ın cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturduğu Kasım 1989'dan hayatını kaybettiği Nisan 1993'e kadar Suriye ile gerilen ilişkileri düzeltmek adına ne gibi somut adımların atıldığı ve bu adımların ne oranda sonuç verdiği incelenmektedir. Söz konusu dönemin Özal'ın gerek iç gerekse dış siyasette bir lider olarak daha etkin bir rol oynamaya başladığı bir dönem olması nedeniyle Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi adına birçok girişimin ortaya çıktığı bir dönem olduğunu söylemek mümkündür.

2. Özal Dış Politikası

Günümüzde bir devletin dış politika tercihlerini iç siyasetindeki gelişmeleri, uluslararası sistemle ilişkin mevcut durumu ve uluslararası politikanın seyrini göz önünde bulundurmadan analiz edebilmek mümkün değildir. Benzer bir durumun iç siyasete ilişkin gelişmeleri analiz ederken de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Devletlerin iç politikasına ilişkin değerlendirmelerde dış politika yönelim ve tercihleri, uluslararası politika ve sisteme ilişkin gelişmeler doğrudan dikkate alınması gereken faktörler haline gelmiştir. İç ve dış politikanın bu iç içe geçmiş ve birbirlerini etkileyen hali, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının 100 seneye yaklaşan seyrinin analiz edebilmesinde de farklı içsel, uluslararası ve sistemsel değişkenleri dikkate alma gerekliliğini doğurmaktadır.

Türk dış politikasının Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne farklı içsel, sistemsel ve uluslararası gelişmelerin etkisiyle farklı yönelimler ve öncelikler etrafında şekillendiği

söylemek mümkündür. Söz konusu yönelimleri ve öncelikleri etkileyen faktörlerin tarihsel süreç boyunca gösterdiği çeşitlilik, Türk dış politikasını şekillendiren ve Türk dış politikasına süreklilik kazandıran unsurları sınırlandırmayı zorlaştırsa da Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980'li yıllara kadar iki temel ilkenin Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerine yön tayin ettiğini söylemek mümkündür. Bu ilkelerden ilki mevcut sınırların korunması ve mevcut uluslararası dengelerin korunması gerektiği anlayışına dayanan statükoculuktur (Oran, 2009a: 46). Cumhuriyet'in kuruluş döneminde yönetici elitlerin temel kaygısı mevcut toprakları korumak ve yeni rejimin inşasını başarıyla tamamlamak olmuştur. Bu nedenle dışarıyla kurulan ilişki, bir diğer ifadeyle dış politika mevcut toprakları korumak ve rejimin inşasını başarıyla tamamlayabilmek adına yeni Türkiye'nin de parçası olmaya çalıştığı uluslararası düzendeki dengelerin sürdürülmesini savunmak olmuştur. Bu kapsamda örneğin kuruluş döneminde İngiltere'ye karşı Fransa ve İtalya ile kurulan ilişkiler, Batı'ya karşı ise Rusya ile kurulan ilişkilerle uluslararası sistemin gerçeklerini göz ardı etmeyen bir denge politikası izlenmeye çalışılmıştır (Oran, 2009b: 104-109). Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının izlediği dış politika Hatay örneği dışarıda tutulacak olursa devletin var olan sınırlarını korumayı amaçlayan ve ittifaklarını bu amaç doğrultusunda inşa etmeye çalışan bir içerik sergilemiştir (Balci, 2013: 29). Bu statükocu dış politika anlayışı ilerleyen yıllarda daha da yerleşmiş ve 1980'li yıllara kadar Türk dış politikasına yön veren ana ilkelerden biri haline gelmiştir.

Türk dış politikasının 1980'li yıllara kadar sergilediği yönelim ve önceliklerin temel direği olan ikinci ilke Batıcılıktır. Türkiye'nin yüzünü Batı'ya dönmesine ve Türk dış politikasının Batıcı bir karakter kazanmasına neden olan temel faktörün Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının, olumsuzladıkları Osmanlı kültürel, siyasal ve dinsel mirasından Batı tarzı bir çağdaşlaşma ile kurtulunabileceğine inanmaları olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının gözünde Batı 19. yüzyıldan itibaren kaydettiği siyasi, ekonomik ve bilgi düzeyindeki ilerleme ile dünya siyasetinin merkezi haline gelmiş ve Batı'nın siyasal ve ekonomik olarak ulaştığı seviye "muasır medeniyet" standartlarını belirlemiştir (Balci, 2013: 28-29). Bu standartlara ulaşmanın yolunun içeride Batı odaklı bir kültürel, siyasal, ekonomik değişim geçirilmesi dışarı da ise Batı odaklı bir dış politika izlenmesi olduğuna inanılmıştır. Kurucu kadrolar, Batı odaklı dış politikayı ve Batı tipi modernleşmeyi uluslararası sistemde var olmanın, mevcut sınırlarını koruyan egemen ve bağımsız bir devlet olarak kalmanın anahtarı olarak görmüştür (Zarakol, 2011: 143). Bu anlamda Batıcılık Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının zihinlerinde statükonun korunmasının bir parçası olarak yer almıştır. Bu durum, ilerleyen yıllarda Cumhuriyet hükümetlerinin dönem dönem çok yönlü dış politika arayışları sergilemesine rağmen Batıcılığın Türk dış politikasının temel karakteristiklerinden biri ve süreklilik unsuru haline gelmesine zemin hazırlamıştır. 1980'li yıllara kadar iktidara gelen Cumhuriyet hükümetlerinin, temel dış politika önceliği olarak Batı ile ilişkileri korumayı ve sağlamlaştırılmayı belirlediğini ve diğer aktörlerle ilişkilerini çoğunlukla Batı ile ilişkiler üzerinden inşa ettiğini söylemek mümkündür.

6 Kasım 1983 yılında gerçekleşen genel seçimlerden zaferle çıkan ve Aralık ayında başbakanlık koltuğuna oturan Turgut

Özal, birçoklarına göre Türk dış politikasının 60 yıllık seyrinde yaşanan sürekliliği kıran ilk isim olmuştur. Özal'ın -kişisel özelliklerinin de etkisiyle- içeride ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda yaratmaya çalıştığı önemli değişimler, uluslararası sistemin yaşadığı ekonomik ve siyasal dönüşüm ile birleşince Türk dış politikasının yönelimlerinde ve yapılışında önemli bir kırılma yaşanmıştır (Uzgel, 2009: 48-49). Bu yeni dönemin yeni dış politikası, Turgut Özal'ın kişisel özelliklerinin dış politika yapımı üzerindeki ağırlığı ve etkisi nedeniyle Özal dış politikası olarak anılmıştır. Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca (1983-1993) Türk dış politikasının, önceki dönemlerde olmadığı kadar aktif, çok boyutlu, bireysel kararların etkili olduğu, ekonomi ağırlıklı ve revizyonist bir karakter ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

Özal döneminde Türk dış politikasının yapımında yeni bir döneme girildiğini, Özal dış politikasının 3 temel özelliğine bakarak anlamak mümkündür. Bu özelliklerden ilki iktisadi liberalizme dönük ekonomi öncelikli dış politika anlayışının benimsenmiş olmasıdır. Özal'ın 1980'li yıllarda yaşanan küresel ekonomik dönüşüme bağlı olarak dünyada trend haline gelmeye başlayan neoliberal politikaları uygulamak için harcadığı çaba, sadece iç politika ile sınırlı kalmamış Türk dış politikasının da ekonomi öncelikli hamlelere yönelmesine zemin hazırlamıştır. Özal'ın dış politikada ekonomik ilişkileri önceleyen bir strateji izlemesinin çeşitli nedenleri olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilkinin ve en önemlisinin Özal'ın ekonomik ilişkilerin gelişmesi ile devletler arasında karşılıklı bağımlılığın artacağına ve bu durumunda siyasi sorunların çözümüne ciddi katkı sunacağına duyduğu inanç olduğunu söylemek mümkündür (Ertosun, 2014: 299). Özal bu inancını *"aralarında sorun bulunan ülkeler ekonomik ilişkiler kurmak suretiyle bir çeşit karşılıklı bağımlılık yaratırlar ve sorunlarını çözmeye bu alandan başlarlar, ardından da siyasi çözüm gelir. İnsanlar serbest biçimde ticaret yapabilirlerse savaş ihtimali düşer"* açıklaması ile açıkça ifade etmiştir (Laçınok, 2007: 555). Özal'ın dış politikada ekonomiyi önceleyen bir yaklaşım benimsemesinin diğer nedenlerinin ise ekonomik ilişkiler kurma yoluyla kötü durumdaki Türkiye ekonomisinin güçlenmesini ve dünyaya açılmasını sağlama isteği, etkin bir dış politika izlemenin ancak ekonomik olarak güçlenme ile olacağına yönelik inanç, ithalat-ihracat ile güçlenecek ekonominin içeride demokratikleşmeye ve kalkınmaya katkı yapacağı düşüncesi ve Özal'ın kişisel birikimi nedeniyle ekonomi politikalarına önem vermesi olduğunu söylemek mümkündür (Ertosun, 2016: 38-45).

Özal dış politikasının ikinci temel özelliği çok boyutlu bir dış politika izleme çabasıdır. Özal bu çaba doğrultusunda Batı'ya bağımlı ve Batı odaklı bir dış politika anlayışından karşılıklı bağımlılık ve karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanan, Batı ile bağları koparmadan Orta Asya Cumhuriyetleri, Ortadoğu ülkeleri, komşu ülkeler ve Doğu Avrupa ülkeleri ile çok boyutlu ilişkiler kurmaya odaklanan bir dış politika yaklaşımını benimsemiştir (Ataman, 2003: 53). 1980 öncesi yönetici kadrolarının büyük bir çoğunluğunun zihinlerinde ve eylemlerinde Batıcılığın statükonun korunmasının bir parçası olarak yer aldığı düşünüldüğünde, Özal'ın çok yönlü dış politika arayışıyla statükocu dış politika anlayışına bir alternatif geliştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Özal dış politikasının üçüncü temel özelliği ise aktif bir dış politika olmasıdır. Çok taraflı işbirliğini geliştirmeyi

amaçlayan her türlü uluslararası faaliyete katılmak için istekli davranan Özal, Ortadoğu ülkelerinden ABD'ye uzanan geniş bir coğrafya yönelik girişken, çok yönlü, çok boyutlu ve ittifaklara dayanan bir dış politika izlemeye çalışmıştır (Ataman, 2002: 132). Bu politika kapsamında başta daha önceki hükümetler döneminde mesafeli durulan Ortadoğu devletleri olmak üzere farklı coğrafyalardaki birçok devletle aktif ilişkiler kurulmuş ve birçok ekonomik ve siyasal temelli anlaşmaya imza atılmıştır. Bosna Hersek sorunu, Kuveyt Krizi örneklerinde somut olarak görüleceği üzere Türkiye'nin uluslararası gelişmelere ilişkin aktif bir siyaset izlemesi gerektiğini savunan Özal, bölge ülkeleri ile ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirmek adına Karadeniz İşbirliği Örgütü'nün kurulmasında aktif rol oynamış, Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü'ndeki rolünü ise canlandırmıştır.

Turgut Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yaptığı 10 yıllık zaman diliminde izlediği dış politika kimi araştırmacılarca maceracı kimilerince ise uluslararası düzenin ve iç politikanın gerçekleri ile uyumlu reel ve pragmatik bir politika olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Özal dönemini spesifik olarak çalışan isimlerden biri olan akademisyen Muhittin Ataman'a göre Turgut Özal dönemi, Türk dış politikasında "aşağılık" kompleksinin kırılmaya başlanmış olması ve "bağımlıktan" "çok taraflılığa" doğru yeniden bir yapılandırma başlatılması nedeniyle bir başarı hikayesi olarak değerlendirilebilir (Ataman, 2001a: 42-44; Ataman, 2003: 60-62). Öte yandan Türk dış politikası üzerine çalışan bir diğer akademisyen Baskın Oran'a göre ise Özal dönemini, ekonominin hiçbir önlem alınmadan dışa açılması ve dışa bağımlı kılınması, iyisiyle kötüsüyle Türk dış politikasının 60 yıllık çizgisinin yok sayılması, ekonomik ve siyasal olarak ABD'ye ciddi ölçüde bağımlı hale gelmesi gibi nedenlerden dolayı yıpranmışlık dönemi olarak adlandırmak daha doğrudur (Oran, 2009c: 28-29).

Hangi bakış açısından değerlendirilirse değerlendirilsin Özal dış politikasının Cumhuriyet'in 60 yıllık dış politika birikiminin ciddi şekilde sorgulandığı bir karakter sergilediğini söylemek mümkündür. Zira eleştirenler de dahil olmak üzere Türk dış politikası üzerine çalışan araştırmacıların büyük bir çoğunluğunun Özal dış politikasının önceki hükümetlerin statükocu dış politika anlayışından kopuşu temsil ettiği konusunda hem fikir olduğunu söylemek mümkündür. Turgut Özal döneminde, 1980'li yıllara kadar sürdürülen genel hatlarıyla pasif, mevcut dengeleri sürdürmeye ve Batı'ya odaklı, statükocu dış politika anlayışına alternatif bir dış politika anlayışı takip edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Özal'ın kişisel özelliklerinin de etkisinin olduğu çok yönlü, ekonomi odaklı, uluslararası siyasetteki koşulların ortaya çıkardığı fırsatları değerlendirmeye dönük ve gerektiğinde risk alabilen aktif bir dış politika inşasına girişilmiştir (Ertosun, 2014: 297-299). Başta ABD olmak üzere Batı ile ilişkilerin sürdürülmesi ve derinleştirilmesi ama tek yönlü olmaması gerekliliğini dillendiren Özal, Türk dış politikasının uluslararası siyasetin değişen şartlarına uyum sağlamasını ve statükocu ilkeler arasına sıkıştırılmamasını savunmuştur (Gürbey, 2001: 305). Bu savunu doğrultusunda kimi zaman Dışişleri Bakanlığı'nı ve bürokrasiyi karar alma süreci dışında bırakarak bireysel kararlar almış olan ve bu nedenle çokça eleştirilen Özal, Türk dış politikasının etki alanını genişleten ve çeşitlendiren bir isim olarak tarihe geçmiştir.

Özal dönemi olarak adlandırdığımız 1983-1993 yılları arasında Türk dış politikasının en fazla önem gösterdiği coğrafyalardan biri Osmanlı mirasının bir parçası olarak görülen Ortadoğu olmuştur. Özal, Ortadoğu'ya yönelik politikasını inanç (İslam) ve pragmatizm ilkelerine dayandırmış ve Ortadoğu ülkeleri ile karşılıklı ekonomik bağımlılığa dayanan siyasi ilişkiler inşa etmeye özel önem atfetmiştir (Ataman, 2001b: 361). Belirsizliklerin, etnik çatışmaların ve savaşların en yoğun olduğu coğrafyalardan biri olan Ortadoğu'ya yönelik Özal dış politikasının temel ilkesi ekonomik işbirliği geliştirmek olmuştur (Daban, 2017: 87). Zira Turgut Özal, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle siyasi, kültürel ve güvenlik konularında da işbirliğinin gelişeceğine ve sorunların daha kolay aşılacağına inanmıştır. Özal'ın bu yaklaşımı 1980'ler ve 1990'lar boyunca PKK ve su sorunu gibi nedenlerle oldukça sorunlu bir seyir izleyen Türkiye-Suriye ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin neler olduğu, çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde Özal'ın dış politika anlayışının Türkiye'nin Suriye politikasını nasıl etkilediği üzerine yapılacak incelemede ele alınmaktadır.

3. Özal'ın Başbakanlık Dönemi ve Türkiye'nin Suriye Politikası (1983-1989)

1983 yılı sonunda başbakanlık koltuğuna oturan Turgut Özal, başbakanlığının ilk yıllarında dış politikadaki temel meselelerle ve özelinde Türkiye'nin Suriye politikası ile bir değişim yaratabilecek kadar ilgilenememiştir. Bunun iki temel nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenlerden ilki 12 Eylül darbesinin mimarı ve dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in dış politika kararları üzerindeki kontrolüken, ikincisi Türkiye'nin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullar nedeniyle Özal'ın ekonomik sorunlara yoğunlaşmak zorunda kalması olmuştur (Ataman, 2001a: 42-43). 1980'lerin ilk yarısında askerin kontrolünde şekillenen Türkiye'nin Suriye politikasının oldukça gergin seyrettiğini söylemek mümkündür. Bunun temel nedenlerinin PKK'nın Suriye'deki faaliyetlerinin hızla artması, Fırat ve Dicle nehirlerinden akan suların paylaşımı konusunda yaşanan sorunlar, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in güvenlik temelli dış politika anlayışı ve dönemin Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın Türkiye karşıtı siyasi faaliyetleri olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin 1980'li yılların ilk yarısında Suriye yönetimine ilişkin en önemli rahatsızlığının PKK'ya sağlanan siyasi, ekonomik ve lojistik destekten ileri geldiğini söylemek mümkündür. Bu rahatsızlık Mart 1983'te dönemin Dışişleri Bakanı İltis Türkmen'in Şam'a gerçekleştirdiği ziyarette açıkça dile getirilmiş ve Suriye yönetiminden PKK faaliyetlerine desteğini kesmesi istenmiştir. Hafız Esad, Suriye'nin Türkiye'ye yönelik eylemlerde bulunan örgütlerle hiçbir ilgisinin olmadığını dile getirirse de Türkiye'nin tutumunun giderek sertleşmesi sonrasında 1983 yılı sonunda Suriye topraklarındaki PKK üyelerini İran'a, Irak'ın kuzeyine ve Bekaa Vadisi'ne göndermiştir. Ancak Suriye yönetiminin bu adımı göstermelik bir adım olmuş ve PKK faaliyetlerine sağlanan destek artarak devam etmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a: 133).

PKK'nın Suriye topraklarındaki faaliyetlerinin giderek artması karşısında Türkiye bir yandan tavrını sertleştirirken bir yandan da güvenlik alanında atılacak işbirliği adımları ile Suriye yönetimine geri adım attırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Aralık 1984'te Hafız Esad'a bir mektup yazan Kenan Evren, bölgede terörizme karşı ortak hareket etmeyi önermiş ve bu öneriyi Hafız Esad'ın olumlu karşılık vermesi ile iki ülke arasında 5 Mart 1985'te Sınır Güvenliği Protokolü imzalanmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a: 133). Türkiye bu hamle ile Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine olan desteğinin azalacağını düşünse de beklentileri karşılık bulmamıştır. Bu durum Türkiye kamuoyunda Suriye yönetimine yönelik tepkilerin daha da artmasını beraberinde getirmiş ve Türkiye'nin meşru müdafaa hakkını kullanması gerekliliği sıklıkla gündeme getirilmeye başlamıştır. İlişkilerin iyiden iyiye gerilmeye başladığı bu dönemde Turgut Özal'ın Şam'a gerçekleştirdiği ziyaret ise Özal'ın dış politika anlayışını yansıtan ilk önemli hamle olmuştur.

3.1. Turgut Özal'ın 1987 Yılında Gerçekleştirdiği Şam Ziyareti

Turgut Özal'ın dış politikada ekonomiye ve ekonomik ilişkilere verdiği önem, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin Suriye yönelik politikasında kendisini fazlasıyla hissettirmeye başlamıştır. Askeri cunta yönetiminin dış politikadaki rolünün yavaş yavaş azalmaya başlaması, Özal'ın dış politika anlayışının Suriye'de kendine uygulama alanı bulmasına zemin hazırlamıştır. Turgut Özal, Suriye ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilerek iki devlet arasında ekonomik olarak karşılıklı bağımlılığın yaratılmasının siyasi meselelerin çözümüne katkı sunacağına inanmıştır. Turgut Özal'ın bu dış politika anlayışı perspektifinde attığı ilk önemli adım, Temmuz 1987'de başbakan sıfatıyla Şam'a resmi bir ziyarette bulunmak olmuştur. Turgut Özal, söz konusu ziyaretle Fırat Nehri üzerinde Türkiye'nin yapımına devam ettiği Karakaya ve Atatürk barajları nedeniyle şiddetlenen su sorunundan ve Türkiye topraklarına yönelik PKK eylemlerinin artmasından kaynaklı gerilen ilişkileri düzeltmeyi hedeflemiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a: 144).

1987 yılında gerçekleşen Şam ziyareti kapsamında Türk heyetinin Suriye yönetiminden en önemli isteği PKK faaliyetlerine verilen desteğin son bulması olmuştur. Zira Suriye yönetiminin 1987 yılına gelinceye kadar geçen sürede PKK faaliyetlerine en fazla olanak sağlayan aktör olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu desteğin sağlanmasında Hafız Esad'ın kardeşleri Cemil ve Rıfâd Esad'ın Abdullah Öcalan'a kişisel yakınlıklarının ve Suriye istihbarat teşkilatı El Muhaberat'ın önemli katkısı olmuştur. Suriye yönetimi 1987 yılına kadar Abdullah Öcalan'a ve birçok PKK'luya kalacak yer ve kimlik temin etmiş, Suriye topraklarında PKK konferans ve kongrelerinin toplanmasına müsaade etmiş, örgüte doğrudan veya dolaylı yollarla para, silah ve cephane temin etmiş ve örgütün Suriye'de temsilcilik ve propaganda büroları açmasına izin vermiştir (İmset, 1993: 227-228).

Başbakan Turgut Özal'ın başkanlık ettiği Türk heyetinin Şam'da gerçekleşen görüşmeler sırasında öne sürdüğü PKK faaliyetlerine destek sağlandığı ve Abdullah Öcalan'ın Şam'da yaşadığı argümanları, Suriye heyeti tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Ancak gerçek şu ki Özal başkanlığındaki Türk heyetinin Şam ziyareti sırasında Abdullah Öcalan Suriye yönetimi tarafından geçici bir

süreliğine Lübnan'daki Bekaa Vadisi'ne gönderilmiştir (Olson, 1997: 170). Suriye heyeti bu sayede görüşmeler sırasında Öcalan'ın Şam'da olmadığını rahatlıkla dile getirebilmiştir. Öte yandan Türk heyetinin Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine destek verdiğine ilişkin iddialarına karşı ise Suriye heyeti bunun kesinlikle doğru olmadığını ve asıl Türk yöneticilerin Suriye'de illegal bir örgüt olarak kabul edilen Müslüman Kardeşlere destek verdiği karşılığını vermiştir (Çandar, 2012: 85). Suriye heyeti ayrıca görüşmeler sırasında Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunu da dile getirmiş, Fırat sularının belirli bir miktarının Suriye'ye bırakılmasını öngören bir anlaşma imzalanması talebinde bulunmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a: 137). Başbakan Turgut Özal başkanlığındaki Türk heyeti ise Suriye topraklarındaki PKK faaliyetlerinin engellenmesi karşılığında su sorununun daha rahat çözüleceğini savunarak, su sorununu PKK faaliyetlerine verilen desteğe karşılık önemli bir koz olarak kullanmıştır (Aras, 2012: 41).

Türkiye ve Suriye heyetleri arasında gerçekleşen müzakereler sonucunda Özal dış politikasının temel özelliklerini yansıtmaması bakımından önemli olan biri güvenlik diğer ise ekonomik işbirliği içerikli iki protokol imzalanmıştır. İmzalanan güvenlik protokolü ile iki ülke, kendi toprakları üzerinde karşı tarafa yönelik terör odaklı faaliyetlere izin vermeyeceklerini ve silahlı eylemlere katılmış kişileri iade edeceklerini taahhüt etmişlerdir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a: 137). Diğer bir ifadeyle söz konusu güvenlik protokolü ile Suriye yönetimi resmi olarak inkar etse de kendi topraklarından Türkiye'ye yönelik PKK saldırılarını engellemeyi ve Türkiye ile güvenlik istihbaratı paylaşımında bulunmayı kabul etmiştir (Marcus, 2009: 139).

Görüşmeler sırasında Turgut Özal'ın üzerinde önemle durduğu ve siyasi sorunların çözümüne katkı sunacağını düşündüğü ekonomik işbirliği protokolü ise oldukça geniş çaplı bir içeriğe sahip olmuştur. Ekonomik işbirliği protokolü kapsamında elektrik enerjisi, bankacılık faaliyetleri, ulaştırma ve haberleşme, ticaret, nakliye, doğalgaz ve petrol arama, telekomünikasyon gibi alanlarda işbirliği ve ortak politika geliştirilmesi öngörülmüştür. Ancak protokolün asıl önemli olan konusu Fırat Nehri'nin kullanımına ilişkin yapılan düzenleme olmuştur. Söz konusu ekonomik işbirliği protokolünün 6. maddesinde *"Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke (Irak, Türkiye, Suriye) arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m³/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder"* ifadesine yer verilmiştir (Resmi Gazete, Karar No: 87/12171, 1987). Ayrıca protokolün 7, 8, 9 ve 10. maddelerinde Suriye, Türkiye ve Irak devletlerinin Fırat ve Dicle nehirlerinin tarımsal ve enerji amaçlı kullanımı konusunda birlikte çalışmaları prensip olarak kabul edilmiştir.

Başbakan Turgut Özal'ın 1987 yılında Şam'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında imzalanan protokollerin üç nedenden dolayı oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki imzalanan güvenlik protokolünün PKK konusunda yapılan ilk kapsamlı ve üst düzey müzakerenin sonucu olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Suriye topraklarındaki PKK faaliyetlerine ilişkin iki ülke yetkilileri arasında daha önceki

yıllarda da çeşitli düzeylerde görüşmeler gerçekleşmiş ancak söz konusu görüşmelerde her iki tarafı da ciddi anlamda bağlayıcı bir sonuç çıkmamıştır. 1987 yılında imzalanan güvenlik protokolü ile ise her iki ülke, kendi topraklarından diğer tarafa yönelik silahlı faaliyetlere izin vermeyeceğini ve faaliyette bulunanları iade edeceğini yazılı olarak taahhüt etmiştir.

Özal'ın 1987 Şam ziyareti sırasında imzalanan protokollerin önemini ikinci nedeni, Suriye'deki PKK varlığı ile su sorunu arasındaki ilişkiyi doğrudan ortaya koyan ilk resmi belgeler olması ile ilişkilidir. Görüşmeler sırasında Turgut Özal'ın başkanlık ettiği Türk heyeti, Suriye topraklarındaki PKK faaliyetlerine karşı su sorununu önemli bir koz olarak kullanmıştır. Suriye heyeti ise ülke topraklarındaki PKK faaliyetlerini ve Öcalan'ın Suriye'de olduğunu kabul etmemesine rağmen görüşmeler sırasında su sorununa karşı PKK faaliyetlerine verdiği lojistik, siyasi ve ekonomik desteği açıkça olmasa da bir koz olarak kullanmıştır. Bu nedenle görüşmeler sonunda hem su sorununa ilişkin anlaşma içeren bir ekonomik işbirliği protokolü hem de temelde PKK faaliyetlerinin engellenmesini amaç edinen bir güvenlik protokolü bir arada imzalanmıştır.

Özal'ın Şam ziyareti sırasında imzalanan protokoller, Turgut Özal'ın ulusal güvenliğe ve dış politika kararlarına etki eden siyasi meselelerin çözümünde ülkeler arasında kurulan ekonomik ve ticari ilişkilerin oynadığı role verdiği değeri göstermesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Zira imzalanan ekonomik işbirliği protokolünde akarsuların kullanımına ilişkin düzenlemeler ön plana çıkmış olsa da söz konusu protokolde enerjiden ulaşıma kadar çok geniş bir alanda işbirliği ve karşılık bağımlılık öngörülmüştür. Bu anlamda söz konusu protokollerin önemini üçüncü nedeni, Özal'ın inşa etmeye çalıştığı yeni dış politika anlayışının somut birer örnekleri olmalarından ileri gelmektedir.

Temmuz 1987'de imzalanan protokoller Türkiye kamuoyuna PKK'ya karşı kazanılan bir zafer olarak yansıtılmış ve Kasım 1987'de gerçekleşecek genel seçimlerin Anavatan Partisi ve lideri Turgut Özal için bir zafere dönüşmesine katkı sunmuştur (İmset, 1993: 229). İmzalanan protokollerin ardından Türkiye kamuoyuna yansıtılan görüntü, Suriye yönetiminin ülke topraklarındaki PKK faaliyetlerine yönelik tedbirler aldığı yönünde olmuştur. Zira Özal'ın Şam ziyaretinden kısa bir süre sonra Suriye yönetimi ülke topraklarındaki PKK kamplarını kaldırmış ve hepsinin Bekaa Vadisi'ne taşınmasını sağlamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a: 137). Ayrıca PKK üyelerini Suriye topraklarından Türkiye'ye geçmemeleri konusunda uyarmıştır. Ancak Türkiye kamuoyuna Suriye'ye verilen gözdağının sonucu ve PKK'ya karşı kazanılan zafer olarak yansıtılan söz konusu tedbirler bunlarla sınırlı kalmış ve PKK Suriye yönetiminin kontrolünde olan Bekaa Vadisi'nden faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Suriye yönetimi Türk heyetinin ziyaretinin ardından PKK faaliyetleri üzerinde bir süre baskı oluştursa da Türkiye'nin yıpranmasına dönük siyasal ve bölgesel çıkarlarını göz önünde bulundurarak bu tutumundan kısa sürede vazgeçmiştir. Öyle ki protokollerin imzalanmasından kısa bir süre sonra Suriye yönetimi Öcalan'ın Şam'da Sovyet yetkilileri ile bir araya gelmesinin ve onlarla çeşitli görüşmeler yaparak taleplerini iletmesinin zeminini hazırlamıştır (İmset, 1993: 229). Özal'ın dış politikada ekonomik ilişkilere verdiği önemi ve aktif dış

politika anlayışını yansıtmaması açısından oldukça önemli olan 1987 Şam ziyareti, imzalanan işbirliği protokollerine rağmen Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine desteğini sürdürmesi ve su sorununun kalıcı çözümünün sağlanamaması nedeniyle taraflar açısından istenilen sonuçların alınmadığı bir girişim olarak tarihteki yerini almıştır.

3.2. Barış Suyu Projesi

Çok boyutlu işbirliğine ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine odaklanan bir dış politika anlayışının siyasal sorunların çözümünde rol oynayacağına inanan Turgut Özal, bu inancından hareketle Suriyeli yöneticilere ticari ve ekonomik konulu birçok ortaklık projesi sunmuştur. Bu projelerin en önemlilerinden biri Seyhan ve Ceyhan nehirleri sularının Türkiye tarafından kullanılmayan ve Akdeniz'e dökülen 6 milyon metreküpük kısmının borularla Arap ülkelerine taşınması olmuştur (Kıran, 2005: 117). Barış Suyu Projesi olarak adlandırılan bu projeye başta Suriye olmak üzere Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn'in içme suyu ihtiyacının bir kısmının karşılanması planlanmıştır. Turgut Özal bu projesiyle ciddi su sıkıntısı çeken Ortadoğu devletleri ile Türkiye arasında iyi ilişkiler tesis edip karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratmayı ve taraflar arasındaki siyasal sorunların çözümüne katkı sunmayı hedeflemiştir (Ertosun, 2015: 204). Ortadoğu'da yaşanan çatışmaların kaynaklarından biri olan suyun işbirliği, barış ve karşılıklı bağımlılık sağlayıcı bir faktör olarak değerlendirilebileceğine inanan Özal, Anavatan Partisi'nin 7 Nisan 1987'de gerçekleşen grup toplantısında bu inancını şu şekilde ifade etmiştir: *"Bu bir ekonomik hadisedir. Su verirseniz, eninde sonunda anlaşırınız. O da beni kendisine bağlamak için, belki petrol verir... Birbirimize bağımlı olduğumuz zaman kavga etmeyiz. Kavganın yerini dostluk alır, ticaret alır."* (Duman, 2010: 351-352).

1986 yılında Amerikan Brown and Root Şirketi tarafından fizibilite çalışmalarına başlanan², 1987 yılında Turgut Özal tarafından gündeme getirilen Barış Suyu Projesi'nin iki boru hattından oluşması planlanmıştır. Birinci boru hattı ile günde 3,5 milyon metreküp suyun Hatay üzerinden Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'a ulaştırılması, ikinci boru hattı ile ise günde 2,5 milyon metreküp suyun Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn'e ulaştırılması planlanmıştır (Kıran, 2005: 117-118). Barış Suyu Projesi tamamlanan fizibilite çalışmalarının ardından Turgut Özal tarafından 1988 yılında Arap devletlerine resmen önerilmiş ancak başta Suriye olmak üzere ismi geçen devletler projeye maliyeti nedeniyle sıcak bakmamıştır. Arap devletleri görünürde maliyeti nedeniyle projeye karşı çıktıklarını söylese de asıl nedenlerin farklı olduğunu söylemek mümkündür. Her şeyden önce Arap devletleri su gibi hayati bir konuda Türkiye'ye bağımlı hale gelmekten çekinmişlerdir (Ertosun, 2015: 206). Türkiye'nin su aracılığıyla bölgede etkili bir aktör haline gelmesini ve suyu ikili ilişkilerinde kullanabileceği önemli bir koz haline getirmesini istememişlerdir. Bir diğer neden ise Arap devletlerinin planlanan boru hatları ile Türkiye'nin Seyhan ve Ceyhan sularını İsrail'e ulaştırmak istediğinden kuşku duyması olmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a: 145). Söz konusu nedenlerle projeye karşı çıkan Arap devletleri Türkiye'den eğer gerçekten samimiyse Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda olumlu yaklaşım sergilemesini talep etmişlerdir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009a: 145). Turgut

Özal, Arap devletlerinin kaygılarını gidermek için muhatapları ile çeşitli görüşmeler yapsa da bu görüşmelerden somut bir sonuç çıkmaması nedeniyle proje rafa kaldırılmıştır. Barış Suyu Projesi başta Suriye olmak üzere Arap devletleri ile Türkiye arasındaki tarihsel sorunları ve güvensizliği bir kez daha ortaya koysa da Türkiye'nin Ortadoğu'daki sorunlara karışmamaya yönelik pasif dış politikasındaki değişimi yansıtan önemli bir girişim olarak kabul edilmiştir.

3.3. 1987 Şam Ziyareti Sonrası Gelişmeler

Turgut Özal, 1987 Şam ziyareti ve Barış Suyu Projesi örneklerinde görülen aktif, çok boyutlu ve ekonomik işbirliği odaklı dış politika yaklaşımıyla Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine verdiği desteği ortadan kaldırarak iki devlet arasındaki gerilimi düşürmeyi amaçlamıştır. Ancak Suriye yönetiminin Türkiye'nin beklentilerinin aksine 1987 yılında imzalanan protokollerin ardından Suriye topraklarındaki PKK faaliyetlerini engellemek yerine destekleyici faaliyetlere devam etmesi, taraflar arasındaki gerilimin ve uzlaşmazlığın devam etmesine neden olmuştur. Gazeteci Mehmet Ali Birand'ın 1988 yılında Abdullah Öcalan ile yaptığı röportajda sorduğu *"Suriye istese sizi durdurur mu?"* sorusuna Öcalan'ın *"Kesin. Özel bir kararla durdurabilir"* cevabını vermesi, Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerini engellemek istemediğinin birinci ağızdan onayı olmuştur (Birand, 1993: 177).

Kuşkusuz ki imzalanan protokollere rağmen Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerini engellemek istememesinin temel nedeni, örgütü Türkiye ile ilişkilerinde -başta su sorunu olmak üzere- yaşanan uzlaşmazlık konularında elini güçlü kılan önemli bir koz olarak görmeye devam etmesi olmuştur. Ayrıca Suriye yönetimi için PKK ile kurulan doğrudan veya dolaylı ilişki, sadece dış politikada değil iç politikada da önemli bir enstrüman olmuştur. Suriyeli yöneticiler ülkedeki Kürt azınlığın siyasal alanla ilişkisini rejime yönelik değişim talebinden farklı bir yöne kanalize etmek için PKK'nın Suriye Kürtleri içinde faaliyet göstermesine -Baas rejimine karşı kışkırtmamak şartıyla- izin vermiştir (Marcus, 2009: 140). Bu durum Suriye yönetiminin PKK'yı dış politika kadar iç politikada da önemli bir siyasal araç olarak kullanmasının önemli bir işareti olarak kabul edilmiştir.

1980'li yılların sonuna gelindiğinde PKK'nın Suriye yönetiminden aldığı siyasal ve lojistik desteğin de katkısıyla Türkiye topraklarına yönelik silahlı eylemlerine devam ediyor olması, Türkiye'nin Suriye politikasındaki gerginliğin düşmesi önündeki en önemli engel olmaya devam etmiştir. PKK'nın Suriye toprakları üzerinden gerçekleştirdiği eylemlere devam etmesi, Türkiye kamuoyunda Suriye yönetimine yönelik tepkilerin artmasına neden olmuştur. Başbakan Turgut Özal, Ekim 1989'da bir açıklama yaparak Suriye yönetimini PKK faaliyetlerine destek vermek ve 1987 yılında imzalanan güvenlik protokolünü hiçe saymakla suçlamıştır. Suriye yönetiminin Türkiye'ye karşı tutumunun düşmanca olduğunu ifade eden Özal, PKK faaliyetlerine destek verilmeye devam edilmesi halinde Türkiye'nin 1987 yılında imzalanan ekonomik işbirliği protokolünde yer alan saniyede 500 metreküp su verme taahhüdünden vazgeçebileceğini ifade etmiştir. Suriye'nin PKK kozuna karşılık Türkiye'nin su kozunu kullanması ilişkileri daha da geren bir gelişme olmuş ve askeri yöntemlerle sorunu çözme

düşüncesinin yeniden ön plana çıkmasını sağlamıştır (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2009a: 139-140).

Özal'ın Suriye ile ekonomik temelli karşılıklı bağımlılık yaratma çabalarına darbe vuran bir diğer gelişme 21 Ekim 1989'da iki Suriye savaş uçağının Hatay'ın Samandağ ilçesinde sınır ihlali yaparak Türk tapu kadastro uçağını düşürmesi olmuştur. Suriye yönetimi olayın bir kaza olduğu açıklamasını yapsa da söz konusu olay Türkiye kamuoyunda ciddi kuşklar ve infial yaratmıştır. İlişkilerin kopuş noktasına gelmesi ise Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın kardeşi Cemil Esad'ın bölgede bir Kürt devleti kurulması gerektiğine yönelik açıklaması olmuştur. Söz konusu açıklamadan sonra dönemin İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu Suriye'ye gerçekleştirmeyi planladığı ziyareti iptal etmiştir. Tüm bu karşılıklı restleşmeler yaşanırken Suriye Enformasyon Bakanı Muhammed Salman'ın Kıbrıslı bir Rum gazeteciye verdiği röportajda Hatay'ın Türkiye'nin toprağı olmadığını söyleyerek eski bir sorunu yeniden alevlendirmesi, 1990'lı yıllara girerken iki ülke ilişkilerini tam anlamıyla bir çıkmaza sürükleyen son gelişme olmuştur (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2009a: 139-140).

4. Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi ve Türkiye'nin Suriye Politikası (1989-1993)

Turgut Özal, 9 Kasım 1989 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin seçilmesinin ardından kendi dış politika anlayışını daha rahat uygulayabileceğı bir alana sahip olmuştur. Özal'ın Türk dış politikasına ilişkin yaklaşımı ile statükonun korunmasından yana bir dış politika yaklaşımı sergilemeye alışmış olan bürokratların fikirlerinin çatışması, Özal'ın dış politikaya ilişkin kararları tek başına verme eğiliminin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum yaşanan tüm siyasi sorunlara rağmen başta Suriye olmak üzere Ortadoğı ülkeleri ile ilişkilerde karşılıklı bağımlılığı ve işbirliğini hedefleyen ve Türkiye'yi bölge meselelerinde rol alacak etkili bir aktör haline getirmeyi amaçlayan dış politika yaklaşımının sürdürülmesine neden olmuştur. Bu yaklaşımdan Suriye'de payını almış ve PKK, su sorunu, Hatay sorunu gibi çatışma konularına rağmen 1990'ların ilk yarısında Suriye yönetimi ile ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik adımlar atılmaya çalışılmıştır. Türkiye ile Suriye ilişkilerinde yaşanan gerilimin sürmesine rağmen ilişkileri normalleştirme yolunda adımlar atılmaya çalışılmasında Özal'ın dış politika anlayışı kadar I. Körfez Savaşı sonrası Irak'ta ortaya çıkan gelişmelerin de etkili olduğunu söylemek mümkündür.

4.1. 1990'lara Giriş: Irak'ta Yükselen Kürt Milliyetçiliğine Karşı İşbirliği Arayışları

Turgut Özal yaşanan tüm sorunlara rağmen Suriye yönetimi ile ilişkilerin normalleştirilmesine hem ulusal güvenlik adına hem de 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye'nin Ortadoğı'daki nüfuzunu ve etkililiğini arttırmak adına özel önem atfetmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye'nin Suriye politikasına Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine desteğinin ve bu destek ile ilişkilendirilen su sorununun yön vermeye devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak 2 Ağustos 1990 günü Irak ordusunun güneydoğı komşusu Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan I. Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde yükselen Kürt milliyetçiliğı ve bağımsız bir Kürt devleti ortaya çıkması

ihtimali, iki ülke ilişkilerine etki edecek yeni bir konu başlığının belirmesine neden olmuştur.

I. Körfez Savaşı'nda hem Türkiye hem de Suriye ABD'nin öncülük ettiğı Saddam Hüseyin karşıtı koalisyonun içerisinde yer almıştır. Turgut Özal liderliğindeki Türkiye, ABD'nin başını çektiğı koalisyon içinde aktif olarak yer alarak Soğuk Savaş'ın son bulmasına rağmen Batı ittifakı için jeostratejik açıdan önemli bir ülke olmaya devam ettiğini kanıtlamak istemiştir. Türkiye'nin bütün olanaklarıyla koalisyon güçlerine destek vermesi gerektiğini savunan Turgut Özal'ın tek hedefinin ABD'ye Türkiye'nin stratejik önemini hatırlatmak olduğunu söylemek mümkün değildir. Cumhurbaşkanı olduktan sonra dış politika kararları üzerindeki etkisi artan Özal, ülkenin koalisyon güçleri içinde aktif bir şekilde yer almasını sağlayarak hem Saddam karşıtı Arap ülkeleri ile daha iyi ticari ve ekonomik ilişkiler kurmayı hem de bu ilişkiler aracılığıyla bölgede kurulacak yeni güvenlik sisteminin lideri olmayı hedeflemiştir (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2009b: 552). Bu sayede Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkilerindeki işbirliği alanlarının artacağı ve Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine verdiği desteğın de engelleneceğı öngörülmüştür. Ancak Türk yöneticiler ne Suriye'den ne de diğer Arap ülkelerinden beklentilerine yanıt verecek karşılığı alamamıştır. Tam aksine Türkiye'nin ABD kuvvetleri ağırlıklı çok uluslu gücün Irak'a yönelik 16 Ocak 1991'de başlattığı hava hareketında İncirlik Üssü'nün kullanımına izin vermesi, başta Suriye olmak üzere Arap ülkeleri tarafından eleştirilmiştir.

Öte yandan Suriye'nin ABD öncülüğündeki koalisyon içerisinde yer almasının iki temel nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Suriye yönetiminin bölgede rekabet halinde olduğu Irak'ın güçlenmesine ve Saddam Hüseyin'in Arap kamuoyu üzerindeki nüfuzunun artmasını istememesi olmuştur. Zira Hafız Esad ve Saddam Hüseyin liderliğindeki iki ülke de Baas ideolojisi ile yönetiliyor olmalarına rağmen özellikle 1980'li yıllardan itibaren -Pan-Arapçı idealin etkisiyle- bölgesel liderlik için ciddi rekabet içine girmiştir (Çağ ve Eker, 2013: 68). Suriye yönetiminin söz konusu koalisyon içinde yer almasının diğer nedeni ise Soğuk Savaş sonrası yenedünya düzeninin lideri olarak ortaya çıkan ABD ve diğer Arap ülkeleriyle ilişkileri düzeltme ve geliştirme isteğı olmuştur. Hafız Esad, ABD ile geliştirilecek dostane ilişkiler sayesinde Kuveyt'teki Irak işgaline son verildiğı gibi Golan Tepeleri'ndeki İsrail işgaline de son verilmesini sağlamak istemiştir (Hinnebusch, 2002: 158-159).

I. Körfez Savaşı, Turgut Özal'ın ve Hafız Esad'ın Ortadoğı'ya yönelik beklentilerinin gerçekleşmesine ve iki devlet arasındaki anlaşmazlık konularında ilerleme kaydedilmesine yönelik fırsatlar yaratmış olsa da bu fırsatlardan yararlanılabildiğini söylemek mümkün değildir. İki ülke savaşta aynı tarafta yer almalarına rağmen Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine verdiği destek ve su sorunu konularında anlaşma zemini bulamamış ve bu durum Türkiye'nin Suriye politikasındaki gerginliğin devam etmesine neden olmuştur. Ancak I. Körfez Savaşı'nın ardından ortaya çıkan önemli bir gelişme, iki ülke ilişkilerinde işbirliğini gündeme getirecek yeni bir konu başlığını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu gelişme savaşın ardından Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin yükselişi ve bu yükselişin idari bir duruma dönüşerek Irak'ın kuzeyinde fiili bir Kürt yönetiminin ortaya çıkması olmuştur.

5 Nisan 1991'de BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 688 sayılı kararla Irak yönetiminin Kürtler de dahil olmak üzere Iraklı sivil halka yaptığı baskılar kınanmış ve ülkedeki insani yardım ile ilgili kısıtlamaların kaldırılması istenmiştir (United Nations Security Council, Resolution 688, 1991). Kararı takiben Turgut Özal'ın Irak'ın kuzeyinde Kürtler için bir "güvenlik alanı" oluşturulması isteğini değerlendiren ABD, İngiltere ve Fransa, Irak merkezi yönetimine ait uçakların 36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyinde uçuşunun yasaklandığını uluslararası kamuoyuna deklare etmişlerdir (Gunter, 2009: 149). Bu kararın ardından komşu ülkelere sığınan Iraklı Kürtlerin söz konusu uçuşa yasak bölgeye güvenle dönebilmesi için Nisan ve Temmuz 1991'de Huzur Sağlama Harekatı I ve II (Operation Provide Comfort) gerçekleştirilmiştir. ABD ve müttefiki olan ülkelerden yaklaşık 22.000 askeri ve sivil personelin katılımıyla gerçekleşen hareketler ile birlikte Kürtler köylerine ve şehirlerine dönmeye başlamıştır (Gunter, 2009: 158). Bu gelişmeler sonrasında Kürtlerin söz konusu uçuşa yasak bölgenin kontrolünü kısa sürede ellerine almaları, Irak'ın kuzeyinde fiili bir Kürt yönetiminin oluşmasına ve hem bölgesel hem de küresel aktörlerin müdahil olduğu yeni bir bölgesel sorununun gündeme yerleşmesine neden olmuştur.

Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkan fiili Kürt yönetimi karşısında hem Türkiye'nin hem de Suriye'nin tutumu Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yana olmuştur. Diğer bir ifadeyle I. Körfez Savaşı'nın ardından Kürt milliyetçiliğinin Irak'ta göstermiş olduğu yükseliş hem Türkiye hem de Suriye yönetimleri tarafından bölgesel güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Bu tehdit algısı, iki ülkenin Suriye yönetiminin PKK'ya verdiği destek nedeniyle çatışırken Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin yükselişinin ortaya çıkaracağı muhtemel gelişmelere karşı ortak hareket etme arayışı içine girmesine zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda hareketle atılan ilk somut adım Turgut Özal'ın Şubat 1991'de dönemin Dışişleri Bakanı Kurtcebe Alptemoçin'i Şam'a göndermesi olmuştur. Alptemoçin Şam ziyaretinde Devlet Başkanı Hafız Esad ve mevkidaşı Faruk El Şara ile görüşmeler yapmıştır. Söz konusu görüşmelerde iki ülke arasındaki tarihsel anlaşmazlık konuları olan sınır güvenliği ve sınır aşan akarsuların ortak kullanımının yanı sıra Irak'ın toprak bütünlüğü konusu da gündeme gelmiştir. Ziyaretin ardından yayımlanan ortak bildiri taraflar Irak'ın geleceğinin Irak halkı tarafından tayin edilmesi gerektiğinin altını çizmiş ve bölgenin siyasi haritasında bir değişiklik olmaması yönündeki isteklerini dile getirmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009b: 554).

İki ülke söz konusu bildiri ile ABD'nin Irak Kürtlerine sağladığı siyasal desteğe karşı Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yana olduklarını deklare etmişlerdir. Görüşmeler sırasında gündeme gelen diğer iki konu olan sınır güvenliği ve sınır aşan akarsuların kullanımına ilişkin görüşmelerden farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Suriye yönetimi görüşmelerin ardından Türkiye'nin iç istikrarına önem verdiğini açıklayarak sınır güvenliği konusunda Türkiye ile ortak hareket etmek istedikleri mesajını vermiştir. Öte yandan sınır aşan akarsulara ilişkin "kotalara göre paylaşım" tezi üzerinde duran Suriye ile "ortak projeler yoluyla kullanım" tezi üzerinde duran Türkiye ortak bir noktada buluşamamış ve bu nedenle su sorununa ilişkin somut bir adım atılamamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009b: 555).

Türkiye I. Körfez Savaşı'nın ardından Suriye yönetimi ile bir yandan PKK faaliyetlerine verilen destek nedeniyle çatışmaya devam ederken diğer yandan Irak'ta muhtemel bir Kürt devleti oluşumunun önüne geçmek için işbirliği geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını bölgesel dengelerin değişecek olmasının yanı sıra üç nedenden daha dolayı istememiştir. Bu nedenlerden ilki Türkiye'nin kendi Kürt meselesinin daha karmaşık bir hale gelmesinden ve Irak Kürtlerinin elde ettiği siyasi statünün Türkiye Kürtlerini de siyasi olarak harekete geçirmesinden duyulan endişe olmuştur. İkincisi Türkiye siyasal tarihinde Kürt kimliğinin yüklendiği "öteki olma" pozisyonu ile ilişkilidir. Her ne kadar Turgut Özal döneminde bu ötekiliği ortadan kaldırmaya yönelik siyasal ve kültürel girişimler ortaya çıkmış olsa da yönetici elitler de dahil olmak üzere Türkiye kamuoyunun ezici bir çoğunluğu Kürtlerin tarihsel ötekiliğinin yarattığı algı nedeniyle bir Kürt devleti ihtimalinden kaygı duymuştur. Üçüncü olarak ise Irak topraklarında kurulması muhtemel Kürt devletinin PKK faaliyetlerine vereceği destekten duyulan çekince olmuştur. Zira Iraklı Kürt grupların kendi aralarında giriştiği güç mücadelesinden yararlanan PKK, I. Körfez Savaşı daha bitmeden Irak'ın kuzeyinde oluşan güç boşluğunu doldurmaya yönelmiş ve dördüncü kongresini Irak'ın kuzeyindeki Haftanın Kampı'nda gerçekleştirmiştir (Marcus, 2009: 199-200).

Suriye'deki Baas rejimi siyasal ve ekonomik rekabet halinde olduğu Irak'taki Baas rejimine karşı 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca Iraklı Kürtlerini önemli bir koz olarak kullanmıştır. Irak petrolünün Suriye üzerinden taşınması ile ilgili yaşanan krizler, Fırat su kaynaklarının paylaşımı ile ilgili sorunlar ve Arap dünyasının lideri olma arzusu, iki ülkenin Baas rejimleri arasındaki diplomatik ilişkileri oldukça zorlaştırmıştır (Tejel, 2009: 72). Suriye ve Irak yönetimleri arasındaki siyasal ve ekonomik rekabet, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın Irak merkezi yönetimini zayıflatmak adına Iraklı Kürt liderler Mesud Barzani ve Celal Talabani'ye siyasal ve lojistik destek sağlaması ile daha da kızışmıştır. Söz konusu destek kapsamında Suriye yönetimine karşı harekete geçirilmemek şartıyla binlerce Suriyeli Kürdün, Peşmerge saflarına katılmasına izin verilmiştir (Tejel, 2009: 73).

Irak ile girdiği siyasal ve bölgesel rekabet nedeniyle 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca Iraklı Kürt gruplara siyasal ve lojistik sağlayan sunan Suriye yönetimi, 1990'lı yıllarla beraber daha temkinli bir politika izlemeye başlamıştır. I. Körfez Savaşı'nın ardından Irak'ta yükselen ve siyasal kazanımlar elde eden Kürt milliyetçiliğinin bölgesel bir etki yaparak Suriye Kürtlerini de etkileyeceğinden çekinen Suriye yönetimi, Iraklı Kürt gruplarla temasını kesmemiş ancak Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir tavır sergilemeye başlamıştır. Suriye yönetiminin bu tavrı, bölgede yükselen Kürt milliyetçiliği bağlamında İran ve Irak ile sergilenen işbirliğini beraberinde getirmiştir.

Suriye'nin Türkiye ile PKK faaliyetleri ve su sorunu nedeniyle çatışırken Irak'ta yükselen Kürt milliyetçiliğinden algılanan tehdit nedeniyle işbirliği arayışına girmesinin Irak Kürtlerinin elde ettiği siyasi statünün Suriye Kürtleri üzerinde yaratacağı etkiden duyulan kaygı dışında başka nedenleri olduğunu da söylemek mümkündür. Bu nedenlerden ilki, ABD'nin Irak Kürtleri üzerinden bölgede artan nüfuzunun Suriye'deki Baas rejiminin geleceği için yarattığı tehdit algısı

olmuştur. Suriye yönetimi ülkenin kuzeydoğu sınırında ABD'nin desteği ve kontrolünde ortaya çıkacak bir Kürt devletini ulusal güvenlik tehdidi olarak algılamıştır. Bir diğer neden ise, Kürtlerin tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Suriye'de "öteki olma" pozisyonunda bulunması ile ilişkilidir. Suriye yönetimi bölgesel çıkarları doğrultusunda çeşitli dönemlerde Türkiyeli ve Iraklı Kürt siyasi hareketlerine siyasal ve lojistik destek sağlamış olsa da Kürt kimliği Baas rejimi tarafından her zaman potansiyel bir tehdit ve öteki olarak kurgulanmıştır. Bu durum Suriyeli yönetici elitlerin ve Suriye Arap kamuoyunun Irak'ta oluşması muhtemel bağımsız bir Kürt devletine kaygı ile yaklaşımlarında etkili olan bir diğer faktör olmuştur.

Turgut Özal, aktif dış politika yaklaşımının bir yansıması olarak bir yandan Irak'ta yükselen Kürt milliyetçiliğinin yaratacağı tehditler üzerinden Hafız Esad ile işbirliği kanalları oluşturmaya çalışırken diğer yandan da Iraklı Kürtlerle diyalog kurma girişimlerinde bulunmuştur. Bu girişimlerle temelde Irak'taki PKK faaliyetlerini engellemek amaçlansa da aynı zamanda Irak'ta değişen mevcut siyasi ve idari durumun Türkiye için bir tehdit olmasının önüne geçilmesi ve Suriye yönetiminin Irak'taki PKK üyelerine sağladığı siyasal ve lojistik desteğin kanallarının engellenmesi hedeflenmiştir. Diyalog yolunda atılan ilk adım 8 Mart 1991 tarihinde Turgut Özal'ı temsilen dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Turgay Özçeri, Mesud Barzani'nin bir temsilcisi ve Celal Talabani'nin kendisi arasında yapılan görüşme olmuştur. Söz konusu görüşmede Irak'ın kuzeyinde Kürtlerin kontrol ettiği alanlardaki PKK varlığı ve Irak'ta Kürtler ve Araplar arasında bir federasyon kurulması konuları ele alınmıştır. Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) lideri Celal Talabani görüşme sonrasında federasyon isteği konusunda Ankara'dan destek aldıklarını ifade etmiştir (Birand, 1993: 264). Turgut Özal, bölgedeki Kürt siyasi aktörlerle yapılan bu görüşme ile Türk dış politikasındaki önemli bir tabunun yıkılmasına öncülük etmiştir.

Özal'ın müzakere odaklı aktif dış politika yaklaşımı kısa zamanda özellikle askerin ve milliyetçi kamuoyunun tepkisini çekmiştir. Turgut Özal Haziran 1991'de KYB lideri Celal Talabani ile ilk kez doğrudan bir görüşme yapmış ve bu görüşme sonrasında vatana ihanetle suçlanmıştır. İlerleyen aylarda hem Celal Talabani'nin hem de Mesud Barzani'nin Türk yetkililerle görüşme yapmak üzere Ankara'ya sıklıkla gelmesi, askeri çözüm yanlılarının tepkilerini daha da artırmıştır. Zamanla devlet politikasına ağırlığını koyan bu tepkiler, PKK kamplarını vurmak için 5 Ağustos, 11 Ekim ve 25 Ekim 1991 tarihlerinde Irak'ın kuzeyine üç askeri hareket gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu askeri hareketler hem Irak Kürtlerinin hem de uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmiş ancak buna rağmen Iraklı Kürtler Türkiye'yi karşılığın almamak için Ankara ile ilişkileri bozmamaya ve Irak'ın kuzeyindeki PKK faaliyetlerini sınırlamaya çabalamıştır.

4.2. Suriye İle İşbirliğine Dair Somut Bir Adım: 1992 Güvenlik Protokolü

Türkiye bir yandan Irak'ın kuzeyinde PKK faaliyetlerine engel olmak için sınır ötesi askeri operasyonlar düzenlerken bir yandan da Suriye yönetiminin örgüte verdiği destek kesmek için Turgut Özal öncülüğünde diplomatik

müzakereler yürütmeye devam etmiştir. 14 Nisan 1992'de dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ve Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis ile birlikte Şam'a ziyarette bulunmuş ve Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Dışişleri Bakanı Faruk El Şara ve askeri yetkililerle görüşmüştür. İçişleri Bakanı İsmet Sezgin yapılan görüşmeler sırasında Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine destek verdiğine dair kanıtlar sunmuştur. Bu kanıtlar arasında; Öcalan'ın Şam'da yaşadığına ve El Muhaberat tarafından korunduğuna ilişkin belgeler, Türkiye'de yakalanan PKK üyelerinin üzerinden çıkan sahte Suriye kimlikleri, Suriye'nin SAM-7 füzeleri ile koruduğu Bekaa Vadisi'ndeki PKK kamp ve eğitim merkezlerinin yerine dair bilgiler ve PKK üyeleri ile birlikte yakalanan Suriyelilerin resimleri ve ifadeleri yer almıştır. Söz konusu kanıtlar bağlamında Suriye yönetiminden uluslararası antlaşmalarla üstlendiği yükümlülükleri uymasını isteyen Türk yetkililer, Öcalan'ın Suriye'de bulunmadığı ama Bekaa Vadisi'nde olabileceği ve 800 km'lik iki ülke sınırının denetlenmesinin çok zor olduğu bu nedenle geçişlerin denetlenemediği karşılığını almışlardır (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2009b: 556).

İki ülke yetkilileri arasında yapılan görüşmelerin ardından 17 Nisan 1992 tarihinde bir güvenlik protokolü imzalanmıştır. Söz konusu protokol ile her iki ülkenin terörizme karşı işbirliği yapması, terörist grupların bir ülkeden diğerine geçişlerinin önlenmesi, iki ülkeden biri tarafından yasaklanmış olan örgüt üyelerinin ikametine, örgütlenmesine, eğitim ve propaganda yapmasına izin verilmemesi, yasaklanmış olan örgütlerin yakalanan üyelerinin diğer ülkeye iade edilmesi, yasaklanmış örgütlerle ilgili istihbarat alış verişinin yapılması, kaçak geçişlere karşı sınır denetimlerinin artırılması, sınırdaki silahlı olayların işbirliği ile önlenmesi, bahsi geçen konularda işbirliğinin devam ettirilebilmesi için iki ülkenin güvenlik personellerinin üç ayda bir toplanması kararları alınmıştır (Olson, 1997: 171). Protokolün en önemli maddesi ise Türk heyetinin talebi doğrultusunda şekillenen son madde olmuştur. Suriye yönetiminin PKK'yı Suriye'de faaliyet göstermesi yasaklanmış bir örgüt olarak kabul ettiğini onaylayan söz konusu madde ile PKK adına faaliyette bulunanların yakalandığında Suriye yargısı önünde yargılanmasına karar verilmiştir (Olson, 2000: 124).

1992 Güvenlik Protokolü'nün imzalanması Türkiye kamuoyunda Turgut Özal'ın ciddi bir dış politika başarısı olarak okunmuştur. Protokolün imzalanmasında önemli rolü olan İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, imzaların atılmasının ardından "*Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine destek vereceğine artık inanmıyorum*" şeklinde düşüncesini ifade etmiştir (Gunter, 1997: 94). Savunma Bakanı Nevzat Ayaz ise "*Suriye yönetimi protokole sağdık kalırsa Türkiye'nin Bekaa Vadisi'ni bombalamasına gerek kalmayacaktır*" açıklamasında bulunmuştur (Olson 1997: 171). Protokolün imzalanmasından kısa bir süre sonra Bekaa Vadisi'ndeki Devrimci Sol (Dev-Sol) örgütüne ait kamplarının sonbaharda ise PKK'ya ait Mahsun Korkmaz Akademisi'nin kapatılması, Türkiye kamuoyunda Suriye'ye ve örgüte karşı zafer kazanıldığı algısı oluşturmuştur.

Güvenlik protokolünün imzalanmasının ardından Turgut Özal karşılıklı bağımlılık ilkesinden hareketle Suriye yönetiminin protokole uygun hareket etmesini sağlayabilmek adına su sorununu önemli bir koz olarak kullanmaya devam etmiştir.

Ağustos 1992'de Şam'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ve Dışişleri Bakanı Faruk El Şara ile görüşen dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Suriye yönetiminin Nisan ayında imzalanan güvenlik protokolüne bağlı kalması durumunda, Türkiye'nin Fırat Nehri ile ilgili tüm sorumluluklarını yerine getireceğini açıkça ifade etmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu 2009b: 556). Ancak Türkiye'nin su sorunu konusundaki restine rağmen Suriye yönetimi PKK faaliyetlerini desteklemekten ve örgütü Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanma eğiliminden vazgeçmemiştir. Öyle ki Temmuz 1992'de Atatürk Barajı'nın açılışının ardından Türkiye'nin barajı doldurmak için Fırat Nehri'nin akışını 1 ay keseceğini açıklamasından kısa bir süre sonra Hafız Esad Bekaa Vadisi'ndeki bir PKK törenine katılarak Ankara'ya karşılık vermiştir (Akmandor, Pazarcı ve Köni, 1994: 62-62). Türkiye'nin Fırat Nehri sularının paylaşımı konusundaki tutumunun uluslararası hukuka aykırı olduğu tezini savunan ve Arap dünyasından da bu konuda destek almaya çalışan Suriye yönetimi ise ilişkileri daha da gelecek bir adım atarak Hatay'ın Türkiye'nin işgali altında olduğu iddialarını yeniden canlandırmıştır.

İmzalanan güvenlik protokolüne rağmen Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine destek vermeye devam etmesi nedeniyle ciddi uzlaşmazlıkların ortaya çıktığı 1992 yılı boyunca Türkiye ve Suriye'yi işbirliği yönünde teşvik eden olgu Irak'ta değişen statüko olmaya devam etmiştir. 14 Kasım 1992'de Ankara'da bir araya gelen Türkiye, Suriye ve İran dışişleri bakanları, Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparak bölgede bir Kürt devleti kurulmasına izin vermeyeceklerini ve ABD'nin bu konudaki politikasına karşı olduklarını açıkça deklare etmişlerdir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009b: 558). Bu görüşmeden iki ay sonra Ocak 1993'te Şam'ı ziyaret eden Başbakan Süleyman Demirel, Suriye yönetiminden bir kez daha PKK faaliyetlerine desteğin kesilmesini talep etmiş ancak Devlet Başkanı Hafız Esad böyle bir desteğin zaten söz konusu olmadığını ifade ederek Türkiye'nin beklentilerine uygun bir karşılık vermemiştir (Oktav, 2003: 105). Tam da bu sürecin akabinde PKK, Özal'ın gizli çabasının bir sonucu olarak 20 Mart 1993'te tek taraflı ateşkes ilan etmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal söz konusu ateşkes sürecinde başta Suriye olmak üzere birçok devletin Türkiye'ye karşı önemli bir kozu haline gelen PKK'yı bitirme ve Kürt meselesini sivil ve demokratik adımlar yoluyla çözme yolunda önemli bir fırsat yakaladığına inanmıştır. Ancak bu fırsatın dönemin DYP-SHP koalisyon hükümeti tarafından yeterince yaratıcı ve yürekli bir şekilde değerlendirilmediğini düşünen Özal, tarihi bir fırsatın kaçmak üzere olduğunu ifade etmiştir (Birand ve Yalçın, 2001: 468). Özal bu ifadesinin üzerinden bir ay dahi geçmeden 17 Nisan 1993'te diğer bir ifadeyle PKK'nın ateşkesi uzattığını açıklamasından bir gün sonra hayatını kaybetmiştir. Özal'ın ölümünün ardından Suriye ile ilişkilerde diyalog kanalları neredeyse tamamen kapanmış ve iki ülke ilişkilerindeki sorunları askeri yöntemlerle çözme düşüncesi yeniden ağırlık kazanmıştır. Bu durum Iraklı Kürt liderler ile yürütülen müzakerelerin askıya alınmasında ve PKK'nın Türkiye'ye karşı ilan ettiği ateşkes 8 Haziran 1993'te son vermesinde etkili olmuştur (Marcus, 2009: 287-288).

5. Özal Sonrası Dönem: Yakalanan Fırsatlar, Kaçan Fırsatlar

Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993'teki ölümünün ardından Türk dış politikasında yeniden eski reflekslerin görünmeye başladığını ve Türkiye'nin Suriye politikasının güvenlik odaklı askeri bir çizgiye kaydığını söylemek mümkündür. İçeride Kürt meselesinin çözümüne dışarıda ise PKK'ya destek veren devletlere yönelik izlenen politikada yeniden güvenlik odaklı bir yaklaşıma ve askeri yöntemlere ağırlık verilmesi gerektiğini düşünen sivil ve askeri kadrolar, iç ve dış siyasete ağırlıklarını koymuşlardır. Ancak buna rağmen 1993 ve 1994 yıllarında Özal'ın dış politika yaklaşımı kısmen sürdürülmüş ve Suriye ile ilişkilerde işbirliğine dair önemli gelişmeler ortaya çıkmaya devam etmiştir.

Özal'ın ölümünün ardından Suriye yönetimi ile su sorunu ve PKK faaliyetleri konusunda yapılan ilk ciddi görüşme Kasım 1993'te gerçekleşmiştir. Görüşmeler sırasında Fırat Nehri sularının paylaşımı konusunda bir anlaşmaya varılamamış olsa da bu durum iki ülke arasında yeni bir güvenlik protokolünün imzalanmasına engel olmamıştır. Güvenlik Konularında Ortak Memorandum başlığını taşıyan protokolün imzalanmasının ardından Suriyeli General Adnan Badr El Hasan, Suriye'nin PKK ve diğer "terör" örgütleri için bir geçiş yolu olmayacağını ifade etmiştir (Olson, 1996: 86). Söz konusu protokolün imzalanmasının ardından Türkiye-Suriye ilişkilerindeki gerilimin kısa süreliğine de olsa düştüğünü söylemek mümkündür. Protokolün imzalanmasından kısa süre sonra dönemin Suriye Devlet Güvenliği Bakanı Nasir Kaddur, bir televizyon röportajında PKK faaliyetlerinin Devlet Başkanı Hafız Esad'ın emriyle yasaklandığını, Öcalan'ın ve diğer PKK üyelerinin Türkiye'ye yönelik eylemler de dahil olmak üzere tüm örgütsel faaliyetler için Suriye topraklarını kullanmasına izin verilmeyeceğini açıklamıştır (Olson, 1997: 171).

Kasım 1993'te imzalanan güvenlik protokolü ile ilk defa Suriye yönetiminden üst düzey bir yetkili (Suriye Devlet Güvenliği Bakanı Nasir Kaddur) resmi bir antlaşma belgesinde PKK'nın bir terör örgütü olduğunu ifade etmiş ve bunu Devlet Başkanı Hafız Esad'ın onayı ile söylediğinin altını çizmiştir (Olson, 1996: 86). Türk yetkililer gerçekleşen görüşmeler sonrasında söz konusu protokolün imzalanmasından ve Suriyeli yetkililerin protokole bağlı kalacağını gösteren açıklamalar yapmasından memnun kalmıştır. Bu memnuniyet iki ülke ilişkilerindeki gerginliğin kısa süreli de olsa düşmesine katkı sunmuştur. Gerginliğin düşmesini fırsat bilen Suriye yönetimi Türkiye'den su sorunu konusunda adım atmasını talep etmiş ve bu çerçevede ikili görüşme talebinde bulunmuştur. Şubat 1994 gerçekleşen görüşmede Suriyeli yetkililer Öcalan'ın Suriye topraklarında bulunmadığını, Lübnan'da PKK kampı bulunmadığını ve Suriye topraklarında PKK faaliyetlerine izin verilmeyeceğini deklare etmiş ve Türkiye'nin su sorunu konusunda artık somut bir adım atmasını talep etmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009b: 558). Ancak Türk yetkililer, Suriye yönetimi PKK ile ilişkisini tamamen kesmeden su sorununda bir ilerleme kaydedilmeyeceğini belirterek söz konusu talebi geri çevirmiştir.

Türkiye ve Suriyeli yetkililer bir yandan PKK ve su sorunu konusunda müzakerelere devam ederken bir yandan da Irak'ta yükselen Kürt milliyetçiliğine ve bağımsız Kürt

devleti ihtimaline karşı ortak tavır sergileme çabası içinde olmayı sürdürmüşlerdir. ABD'nin Irak Kürtlerine olan siyasi desteği ve bu destekle ilişkili olarak Iraklı Kürt gruplar KYB ve KDP arasındaki bölgesel egemenlik savaşını giderme çabası karşısında Suriye, İran ve Türkiye dışişleri bakanları Ağustos 1994'de Şam'da bir araya gelmiştir. Görüşmelerin ana konusu Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması olmakla birlikte ele alınan diğer konular iki ülke arasındaki temel uzlaşmazlık konuları olan su sorunu ve Suriye'deki PKK faaliyetleri olmuştur. Görüşmeler Türkiye ve Suriye'nin su sorunu ile Suriye'deki PKK faaliyetleri arasında doğrudan bir ilişki kurduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Yapılan görüşmelerde Türk heyeti, Suriye yönetimi PKK faaliyetlerine ve Öcalan'ın Suriye topraklarında barınmasına olanak tanıdığı sürece sınır aşan suların paylaşımı konusunda ciddi bir görüşme yapılamayacağını bildirmiştir. Ayrıca Türk heyeti görüşmelerde su sorununun sadece Fırat Nehri üzerinden ele alınmaması gerektiğini ifade ederek Bekaa Vadisi'nden doğduktan sonra Suriye topraklarından geçip Hatay'da Akdeniz'e dökülen Asi Nehri'nin kullanımını da gündeme taşımıştır. Suriye heyetinin Fırat Nehri ile ilgili anlaşma talebine Türk heyeti Asi Nehri ile ilgili de anlaşma yapılması talebiyle karşılık vermiştir (Olson, 1997: 172).

Ağustos 1994'te Şam'da Suriye ve Türkiye arasında gerçekleşen görüşmede su sorunu ve Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine desteği başlıkları ile ilgili somut bir sonuç çıkmazken, İran'ın da dahil olduğu üçlü görüşmede her üç devletin dışişleri bakanı Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletine karşı olduğunu bir kez daha açıkça deklare etmişlerdir (Olson, 1996: 87). Toplantıdan sonra üç ülkenin dışişleri bakanı tarafından imzalanan ortak bildiri "Batılı ülkelerdeki belirli grupların (Irak'ta) ayrılıkçılığı amaçlayan ve teşvik eden faaliyetleri ve beyanatları" reddedilmiş, bağımsız bir Kürt devleti ihtimaline karşı Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapılmıştır (T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü 1994, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce>, Erişim tarihi: 10 Ocak 2018). Türkiye Şam'da gerçekleşen görüşmelerden kısa bir süre sonra bir adım daha atarak Habur sınır kapısını Irak'ın kuzeyine giden sivil toplum kuruluşu temsilcilerine ve yabancı parlamentelere kapatmıştır.

Turgut Özal'ın ölümünün ardından Türkiye-Suriye ilişkilerindeki gerilimin kısa süre de olsa düşmesinde Irak'ın toprak bütünlüğü ile ilgili sergilenen ortak tavrın yanı sıra ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çeşitli adımların atılmaya devam etmesi de etkili olmuştur. Özal'ın dış politika anlayışının mirası olan bu adımlarla siyasi sorunların çözümüne ilişkin aşama kaydedilebileceği düşünülmüştür. Bu çerçevede 5 Aralık 1994'te dönemin Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı ve aynı zamanda Başbakan Tansu Çiller'in yakın dostu Yalım Erez, beraberinde 100 kişilik bir heyetle Şam'a gitmiş ve ekonomi içerikli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Yapılan görüşmelerde Suriye Ekonomik ve Dış Ticaret Bakanı Muhammed El İmadi, Suriye'nin Türkiye ile ilişkilerindeki 300 milyon dolarlık ticaret açığının azaltılması yönünde ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve bunu gerçekleştirmek için Türkiye'nin Tunus yerine Suriye'den fosfat ithal edebileceği önerisinde bulunmuştur (Olson, 1997: 173). Türk heyeti somut bir anlaşma çıkmamış olmasına rağmen Şam'da yapılan görüşmelerden oldukça memnun ayrılmıştır. Zira Türkiye ticari ilişkilerde atılacak olumlu adımları sadece Suriye ile yaşadığı anlaşmazlık konularının

çözümü açısından değil, Ortadoğu'daki diğer Arap ülkeleriyle kurulacak ticari ilişkiler açısından da önemli bir gelişme olacağını düşünmüştür (Olson, 1996: 88).

Türkiye-Suriye ilişkilerinde ekonomik alanda görülen iyileşme oldukça kısa süreli olmuş ve diğer alanlara etki etmeden kısa sürede son bulmuştur. Bunun temel nedeninin yapılan güvenlik protokollerine rağmen PKK üyelerinin Suriye topraklarından sızarak Türkiye'de silahlı eylem yapmaya devam etmesi olduğunu söylemek mümkündür. Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine desteğini sürdürmesi, Türkiye'nin de iki ülke arasındaki su sorununu karşı bir koz olarak kullanmaya devam etmesine neden olmuştur. Şubat 1995'te dönemin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ferhat Ataman düzenlediği haftalık basın toplantısında, su sorunu ve Suriye'nin PKK faaliyetlerine tanıdığı imkanlar arasında bağlantı kurmadıklarını ifade etse de konuşmanın devamında Suriye ile yapılması öngörülen görüşmelerde Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının paylaşımına ilişkin bir gündemin kesinlikle söz konusu olmayacağını belirterek Suriye yönetimine net bir mesaj vermiştir (T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü 1995, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce>, Erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine desteğini kesmediği sürece su sorununun çözümüne ilişkin hiçbir somut adım atılmaması gerektiğini savunan dönemin askeri ve sivil yönetici kadroları, 1995 yılından itibaren Suriye ile siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel ilişkileri minimum seviyeye çekmiştir. Turgut Özal'ın 1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'ların ilk yıllarında iki ülke ilişkilerini normalleştirme adına sergilediği çabaya ve bu çabanın sonucu olarak imzalanan güvenlik protokollerine rağmen Suriye'nin PKK faaliyetlerine destek sağlamaya devam etmesi, iki ülke ilişkilerindeki gerilimi had safhaya ulaştırmıştır. Öyle ki Türk siyasiler, Suriye yönetiminin PKK faaliyetlerine desteğini devam ettirmesi halinde askeri yöntemlere başvurarak meşru müdafaa hakkının kullanılmasının gündemlerinde olduğunu dile getirmiştir. Suriye yönetimi ise Türkiye'nin diplomatik uyarılarına kulak asmayarak PKK faaliyetlerine olan desteğini kesmemiş ve su sorununu uluslararası platforma taşımakla meşgul olmuştur. Devam eden bu gerilim ve uzlaşmazlık hali, iki ülkeyi Ekim 1998'de savaşın eşiğine kadar getirmiştir.

5. Sonuç

1983-1993 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı görevlerinde bulunan Turgut Özal, Türk dış politikası yönelim ve tercihlerini yeniden inşa etmeye çalışan bir lider olmuştur. Başbakanlığının ilk dönemlerinde askerin iç ve dış siyaset üzerindeki etkisi nedeniyle dış politika kararları üzerindeki rolü düşük olsa da bu durum ikinci kez başbakanlık koltuğuna oturmasının ardından değişmeye başlamıştır. Özal'ın aktif, çok boyutlu ve ekonomik ilişkiler üzerinden siyasi sorunları çözmeye odaklanan dış politika anlayışı, Türkiye'nin Suriye politikasına doğrudan etki etmiştir. Türkiye, Turgut Özal'ın sınırlarını çizdiği bu dış politika anlayışı çerçevesinde tüm uzlaşmazlık konularına rağmen en gerilimli dönemlerde dahi Suriye yönetimi ile diplomatik kanalları açık tutmaktan yana bir tavır sergilemiştir. Öyle ki Özal'ın etkisiyle şekillenen bu tavır, taraflar arasında ekonomik işbirliği ve güvenlik

protokollerinin imzalanmasının en önemli itici güçlerinden olmuştur.

Turgut Özal döneminde Ankara-Şam ilişkilerinde atılan somut adımların ülke ilişkilerinde kalıcı bir işbirliğine neden olmasa da tarafların sorunları müzakere edebilmelerine olanak tanımış olması ve iki ülke ilişkilerini tamamen güvenlik perspektifli olmaktan çıkarmış olması bakımından önemlidir. Turgut Özal'ın 1987 yılında gerçekleştirdiği Şam Ziyareti, 1990'lı yıllarda Irak'taki gelişmeler üzerine sergilenen işbirliği ve tüm anlaşmazlıklara rağmen ekonomik temelli anlaşmalar imzalanması yönünde atılan adımlar, Özal dış politikasının diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine verdiği önemin Suriye özelindeki örnekleri olmuştur. Özal'ın ölümünün ardından gelen hükümetler, Özal dış politikasını kısa süre de olsa sürdürmeye çalışmış ancak ilişkilerin giderek gerginleşmesinin önüne geçilememiştir. Bu durumun yaşanmasında Suriye'nin PKK faaliyetlerine desteğinin devam etmesinin yanı sıra Özal sonrası Türk sivil ve askeri yöneticilerin yeniden güvenlik odaklı bir dış politika anlayışına yönelmesinin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Suriye ile ilişkilerde Özal'ın kişisel çabalarıyla açmış olduğu diyalog ve işbirliği kapısının ölümünden iki sene sonra neredeyse tamamen kapanması, iki ülkenin Ekim 1998'de savaşın eşiğine gelmesinin en önemli nedenlerin biri olmuştur. Bu durumun Özal'ın dış politika anlayışının Türkiye'nin Suriye politikasının başka bir yöne evrilmesinde ne denli kritik bir rol oynadığının önemli bir göstergesi olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada Turgut Özal dönemi olarak adlandırılan 1983-1993 yılları arasında Türk dış politikasındaki değişimin Suriye özelinde nasıl gerçekleştiği analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamdan hareketle çalışmada öncelikle Özal'ın dış politika anlayışının temel özellikleri incelenmiş ve bu özelliklerin Türk dış politikası yönelimlerinde bir kırılmaya işaret ettiği ifade edilmiştir. Bu kırılma çalışmada Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı döneminde izlediği Suriye politikasından hareketle incelenmiştir. Özal'ın ekonomi odaklı, çok boyutlu ve aktif dış politika anlayışı, Türk dış politikasının Suriye özelinde uzlaşmazlığın tavan yaptığı dönemlerde dahi işbirliği arayışını sürdürme ve diplomatik ilişkileri koruma ilkeleri üzerine inşa edilmeye çalışılmasına neden olmuştur. Bu anlayışın Özal sonrası dönemde sürdürülmemesi 1990'ların ikinci yarısında Türkiye-Suriye ilişkilerinin oldukça gerilimli ve sorunlara askeri çözüm odaklı bir seyre yönelmesinde oldukça etkili olmuştur.

Kaynakça

- Akmandor, N., Pazarcı, H., & Köni, H. (1994). *Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu*. Ankara: TESAV Yayınları.
- Aras, D. (2012). The Syrian Uprising: Turkish-Syrian Relations Go Downhill. *The Middle East Quarterly*, 19(2), 41-50.
- Ataman, M. (2001a), The Kurdish Question and Its Impact on Turkey's Foreign Policy: From 1923 to 2000. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 24 (2), 33-49.
- Ataman, M. (2001b). Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm. İçinde: İ. Sezal & İ. Dağı (Ed.), *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 351-384). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Ataman, M. (2002). Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy. *Alternatives: Turkish Journal Of International Relations*, 1(1), 120-153.
- Ataman, M. (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış. *Bilgi*, 2(7), 49-64.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Birand, M. A. (1993). *APO VE PKK*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birand, M. A. & Yalçın, S. (2001), *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Çağ, G. & Eker, S. (2013), Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 57-72.
- Çandar, C. (2012), *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Daban, C. (2017), Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 77-96.
- Duman, M. Z. (2010), *Türkiye'de Liberal Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Ertosun, E. (2014), Dış Politikada Özal'lı Yıllar. İçinde: C. Göktepe & T. Ü. Bilgiç, İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1946-2012 (s. 290-318). İstanbul: Ufuk Yayınları
- Ertosun, E. (2015), Özal'ın Orta Doğu Barışı Perspektifi. İçinde: E. Ertosun & E. Demirbaş (Ed.), *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm* (s. 191-297). Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Ertosun, E. (2016), Turgut Özal'ın Ekonomi Odaklı Dış Politikası: Yunanistan'a Yönelik Zeytin Dalı Diplomasisi Örneği. *Bilge Strateji*, 8(15), 33-57.
- Fırat, M. & Kürkcüoğlu, Ö. (2009a), Ortadoğu ile İlişkiler. İçinde: B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1980-2001* (s. 124-149). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M. & Kürkcüoğlu, Ö. (2009b), Arap Devletleriyle İlişkiler. İçinde: B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* (s. 551-568). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gunter, M. (1997), *The Kurds and the Future of Turkey*. New York: St. Martin's Press.
- Gunter, M. (2009), *The A to Z of the Kurds*. Toronto and Oxford: The Scarecrow Press.
- Gürbey, G. (2001), Özal'ın Dış Politika Anlayışı. İçinde: İ. Sezal & İ. Dağı (Ed.), *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 285-305). İstanbul: Boyut Yayıncılık.

- Hinnebusch, R. (2002), The Foreign Policy of Syria.İçinde: R. Hinnebusch & A. Ehteshami, *The Foreign Policies of Middle East States* (s. 141-165). London: Lynne Reiner Publishers.
- İmset, İ. G. (1993), *PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)*. Ankara: Turkish Daily News Yayınları.
- Kıran, A. (2005), *Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma veya Uzlaşma Alanı*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Laçınok, N. Y. (2007), Turgut Özal.İçinde: A. F. Demir (Ed.), *Türk Dış Politikasında Liderler* (s. 537-639). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Marcus, A. (2009), *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*. Ayten Alkan (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oktav, Ö. Z. (2003), Water Dispute and Kurdish Separatism in Turkish-Syrian Relations. *The Turkish Yearbook*, 34, 91-117.
- Olson, R. (1996), The Kurdish Questions and Turkey's Foreign Policy toward Syria, Russia and Iraq since the Gulf War.İçinde: R. Olson (Ed.), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s: Its Impact on Turkey and the Middle East* (s. 84-113).Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Olson, R. (1997), Turkey-Syria Relations Since the Gulf War: Kurds and Water, *Middle East Policy*.5(2), 168-193.
- Olson, R. (2000), Turkish and Syrian Relations Since the Gulf War: The Kurdish Questions and the Water Problem. İçinde: F. İbrahim & G. Gürbey (Ed.), *The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Chances for Peace and Democracy* (s. 119-149). New York: St Martin's Press, pp. 119-149.
- Oran, B. (2009a), TDP'nin Temel İlkeleri. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980*, Der. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 46-53.
- Oran, B. (2009b), "Kuruluş Yılları: 1919-1923", İçinde: B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1980-2001* (s. 95-109).İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009c), Dönemin Bilançosu, İçinde: B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1980-2001* (s. 9-33).İstanbul: İletişim Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (22 Ağustos 1994), *Ağustos 1994*. (Erişim tarihi: 10 Ocak 2018), <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/haber/austos-1994/3694>.
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (15 Şubat 1995), *Şubat 1995*. (Erişim tarihi: 11 Ocak 2018), <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1995-02-11>,
- Tejel, J. (2009), *Syria's Kurds: History, Politics and Society*. New York: Routledge Publications.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü (17 Temmuz 1987). *Resmi Gazete*, 87/12171, Yayın Tarihi: 10.12.1987.
- UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL, Resolution 688 (1991), 05.04.1991.
- Uzgel, İ. (2009), AB ve NATO ile İlişkiler.İçinde: B. Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* (s. 34-82).İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zarakol, A. (2011). *After Defeat How the East Learned to Live with the West*. Cambridge: Cambridge University Press.

Notlar

¹ Hem Türkiye hem de Suriye topraklarından geçen dolayısıyla iki ülkeyi de yakından ilgilendiren akarsuların en önemlilerinin Fırat, Dicle, Asi, Afrin, Çağçağ ve Kuveik olduğunu söylemek mümkündür. İki ülke, söz konusu akarsuların hemen hemen hepsinin kullanımını ve paylaşımını ile ilgili olarak farklı dönemlerde sorunlar yaşamış olsa da gündemde daha fazla yer işgal eden büyüklükleri nedeniyle Fırat ve Dicle nehirleri olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Türkiye ve Suriye arasında başta Fırat ve Dicle olmak üzere akarsuların kullanımını ve paylaşımını ile ilgili sorunları ifade etmek için "su sorunu" ifadesi kullanılmaktadır.

² Türkiye'nin Amerikan Brown and Root Şirketi'ne 1,5 milyon dolar vererek hazırlattığı iddia edilen fizibilite raporuna göre Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin günlük olarak taşıdığı toplam 34 milyon metreküp suyun 24 milyon metreküpü Türkiye tarafından kullanılmakta geriye kalan 10 milyon metreküpü ise Akdeniz'e dökülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin elinde Ortadoğu ülkelerine satabileceği günlük ortalama 10 milyon metreküp su vardır. Şirketin hesaplarına göre 15-20 milyar dolara mal olması planlanan Barış Suyu Projesi'nin gerçekleşmesi halinde Arap ülkeleri denizden arıtma yoluyla elde ettikleri ve metreküp maliyeti 4,5 dolar olan içme suyu yerine maliyeti ortalama 1,5 dolara içme suyu elde edebilecektir (Ertosun, 2015: 204-206).

